

Ziya Gökalp’de Töre Kavramı, Cengiz Han’ın Yasası ve Türk Kimliği *

The Concept of Töre in Ziya Gokalp, The Yasa of Cenghis Khan and Turkish Identity

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN¹

Öz

Ziya Gökalp, Müslümanlık öncesi Türk inanç sistemini ve manevi kültürünü ifade eden Töre kavramını sosyolojik boyutuyla ele alan ilk toplumbilimcidir. Törenin manası üzerine tarihi ve güncel kaynaklar da farklı açıklama tarzları mevcuttur. Töre’nin mukabili olarak bir inanç sisteminin dayandığı kaideler, hukuk, kanun, nizam, ahlak, görenek, adet gibi kavramlar kullanılmıştır. Kadim Türklerde “töre”, hem beşeri hem de ilahi kaynaklı toplumu düzenleyici kurallar manzumesidir. Bir diğer ifadeyle “töre” Türk boylarının bağlı olduğu, terbiye standartlarını sağlamada esas olan ahlaki kurallar ve davranış tarzlarını içine alır. Törenin dayandığı kurallar, halk içerisinde dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirmeye yönelik davranış kalıplarını ihtiva etmekteydi. Töre, dayanışma ahlakıyla mücehhezdir. Ziya Gökalp törenin bu hususiyeti üzerinden Türk toplum yapısını çözümlenmeye tabi tutmuştur. Töre’nin yazılı hale gelmesi, “yasa” adıyla Cengiz Han zamanında gerçekleşmiştir. Töre ve yasa aynı anlamlara sahiptir. Türkler kendi ötekilerini dil ve din farklılığı üzerinden tanımlamışlardır. Özellikle inanç merkezli bir kimlik tanımlaması yapmışlardır. Türk olmak aynı zamanda töre dinine mensup olmak anlamına gelmekteydi. Müslümanlık öncesi kadim Türk inanç sisteminde Tanrı inancı hep merkezi bir yer işgal etmiştir. Z. Gökalp, Türk/Törük kavramının da törelî anlamına gelebileceğine dikkat çekmiştir. İl ve Töre, kadim Türk topluluklarında korunması gereken iki başat kıymettir. Orhun kitabelerinde vurgulanan bu husus üzerinden Türk tanımlaması yapmak, sosyolojik açıdan tarihi hakikate daha uygundur.

Anahtar Kavramlar : Töre, Yasa, Kurultay, Han, Tengricilik.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Ziya Gökalp is the first sociologist to examine the concept of töre, which expresses the pre-Islamic Turkish belief system and spiritual culture, from a sociological perspective. There are different explanation styles in historical and contemporary sources on the meaning of the “töre”. Concepts such as the rules on which a belief system is based, law, code, order, morality, folkway, and custom are used as the equivalent of “töre”. In the ancient Turks, "töre" is a set of society-regulating rules of both human and divine origin. In other words, "töre" includes the moral rules and styles of behavior that Turkish tribes adhere to and which are

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar’da düzenlenen *Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. tasdelen@sakarya.edu.tr

Atf için (to cite): Taşdelen, H. M. (2024). Ziya Gökalp’de Töre Kavramı, Cengiz Han’ın Yasası ve Türk Kimliği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 75-84.

essential in ensuring standards of decency. The rules on which the töre was based included behavioral patterns aimed at strengthening solidarity and cooperation among the people. “Töre” is equipped with the morality of solidarity. Ziya Gökalp analyzed the Turkish social structure through this feature of the “töre”. The written form of the “töre” took place in the time of Genghis Khan under the name of "yasa". “Töre” and “yasa” have the same meaning. Turks defined their others through differences in language and religion. They especially made a faith-centered identity definition. Being a Turk also meant belonging to a “töre” religion. Belief in God has always occupied a central place in the ancient Turkish belief system before Islam. Z. Gökalp pointed out that the concept of Turk/Törük can also mean the owner of “töre”. “İl” and “töre” are two primary values that need to be protected in ancient Turkish communities. Defining Turks based on this aspect emphasized in the Orkhon inscriptions is more appropriate to the historical truth from a sociological perspective.

Keywords : Töre, Yasa, Kurultay, Khan, Tengrism

Paper Type : Research

Giriş

Ziya Gökalp, Müslümanlık öncesi Türk inanç sistemini ve manevi kültürünü ifade eden Töre kavramını sosyolojik boyutuyla ele alan ilk toplumbilimcidir. Töre kavramının yan ısıra, örf-adet, gelenek-görenek tabirleri de çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Geleneksel manasıyla “yasa” kavramı da “töre” ile aynı anlama gelir. Her dört kavram birbiriyle anlamca irtibatlıdır. Gelenek, “kuşaklar boyu sürdürülen ve bir kuşaktan diğerine aktarılan beşeri uygulama, inanç, kurum, alışılmış usul ve ritüelleri, kültür ve sanata ait tarz ve icra biçimlerini” içine alır. TDK sözlüğünde örf, “yasalarla belirlenmediği halde halkın kendiliğinden uyduğu gelenek” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2019, s. 2793; Darity, 2008, s.4992; Abercrombie, Hill and Turner, 1994, s. 206; Turner, 2006, s. 656) Örf kelimesi, Osmanlı Devleti’nde hukuki bir tabir olarak kullanılmıştır ve “padişahın yönetme ve icra etme yetkisi” anlamındadır. (Mehmet Akman, 2016-2020, örf maddesi) Örf kelimesi, İslamlaşma dönemi sonrasında dini hukuk açısından anlama sahip olduğundan töre kelimesinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Töre kavramı anlam itibarıyla daha kapsamlıdır. Töre kelimesine kaynaklık eden “töz” ya da “tör” Türk lehçelerinde “çadırın ya da evin giriş kapısının karşısında yer almakta olan şeref makamı” anlamını taşır. Töre kelimesi, yaygın olarak “törü” şeklinde telaffuz edilir. Ayrıca, birçok lehçede, “türe”, “törö”, “töri”, “döri” gibi farklı telaffuzlarına rastlanılır. Codex Cumanicus’ta töre “hukuk, kanun ve adet” manalarını taşırken, “töre okşat – “töre tut-“ tabirleri, bir şeyi adet haline getirmek, bir şeye alışmak anlamındadır. Törele ise, yönetmek, hüküm vermek, yargılamak manasına gelir. Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü’nde töre kelimesi, “Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşik davranış ve hayat tarzlarının, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü ve bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri” olarak izah edilmektedir. Töre, yaratılmak, türemek, üremek, meydana gelmek, aynı kandaşlığa ya da soy bağına sahip olmak anlamlarına da sahiptir. Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügat-it-Türk adlı eserinde “törü” kelimesi töre-nizam, görenek, adet olarak karşılık bulurken, “törümek” türemek, “törütmek” türetmek anlamlarında da kullanılmaktadır. “Tüz” kelimesi ise, halk, asıl, kök, soy sop manalarına gelir. (TDK, 2019, s. 3606; Argunşah, Güner, 2015, ss. 580-581; Erdoğan, 2018, s. 28; Tatar-Canbay Tatar, 2005, s. 276-278) Orhun Kitabeleri’nde geçen “törü” kelimesi, sözlü yasa, örf, merasim, tören demek iken, “törü-“, “töri-“ yaratılmak manasındadır. Töre, hem doğmak ve türemek, hem de kanun, gelenek, düzen anlamlarıyla Türkçede olduğu gibi Moğolcada da kullanılmıştır. Daha ziyade kanun anlamına karşılık gelen yasa/yasak kelimesinin Cengiz Han Dönemi’nden sonra Türk topluluklarındaki

kullanımı yaygınlaşmıştır. Her iki kavram köken olarak Türkçe'dir. Cengiz Han Yasa'sı, Türk devletlerindeki "töre"nin karşılığıdır. Eski Türk topluluklarında zamanla kendiliğinden gelişen gelenek, görenek, adet ve normlar, "yusun/yosun" hukukunu oluştururdu, kağan'ın iradesiyle "yusun" töreye dönüşürdü. Bu bakımdan "yusun" törenin en önemli kaynağıdır. Töre üç kaynaktan neş'et ederdi. Bunlar halk(budun), kurultay ve han'dır. (Arsal, 2020,s.130, Caferoğlu, 2010,ss.30-31; Pamir, 2009,s. 360--368, İnalçık, 2001,ss. 158-175) Ziya Gökalp'in aktardığına göre, Thomsen, "törüğ" tabirini "kanun" diye tercüme etmiş, başka bir yerde ise müesseseler olarak anlamlandırmıştır. Ziya Gökalp, Orhun Abideleri'nde zikredilen "İl" ve "Töre"nin vazgeçilmezliğine dikkat çeker. Ayrıca "İl gider Törü kalır" ifadesi de asıl vazgeçilmez olanın "töre" olduğuna vurgu yapar. Ziya Gökalp'e göre yazılmış yasalardan başka yazılmamış teamüller de "töre"nin içindedir. Hukuki "töre"nin yanı sıra, dini ve ahlaki "töre"ler de mevcuttur. (Gökalp, 1976, s.11-13)

Bozkır hayat tarzı, toplumsal hayatı düzenleyen sözlü hukuk kurallarının oluşumuna kaynaklık etmiştir. Hem beşeri hem de ilahi kaynaklı toplumsal kurallar manzumesi olan töre, Türklerin "devlet hukukunu, ahlaki değerlerini, dini inançlarını, atalarından miras kalan, sosyal hayatı düzenleyen ve hukuki sosyal değer kazanmış davranış kalıplarını ihtiva eden mecburi kuralların bir bütünü"dür. Tengricilik olarak adlandırılan İslam öncesi geleneksel Türk dininde Tanrı inancı hep merkezi bir yer işgal etmiştir. Tanrı'nın yüceliğine sık sık vurgu yapılmıştır. Kutadgu Bilig'de törü, kanun, nizam olarak geçmektedir. Tanrı "törütgen" (yaratıcı/düzen koyucu) olarak anılmaktadır. Burada kastedilen düzen, Tanrı'nın insanlar için koyduğu kurallardan oluşan düzendir. Töreye uymayan Tanrıya karşı da sorumlu olur. Tek bir yaratıcıya-Törütgen'e inanmak aynı zamanda bir inanç sistemi olan törenin gereğidir. Türk dini inancı ya da Töre dini Tengricilik olarak adlandırılabilir. Dini, hukuki, ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla bir bütün olarak değerlendirildiğinde, "töre"yi budun'un "manevi kültürü" olarak tanımlamak mümkündür. (Erdoğan, 2018, ss. 25-31; Güngör, 2012, ss. 13-21; Başer, 2007,s. 99) Törenin dayandığı kurallar, dayanışma ahlakına dayanır, budun/halk içerisinde dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamaya ve güçlendirmeye yönelik davranış kalıplarını içerirdi. Kadim Türklerde "töre", hem beşeri hem de ilahi kaynaklı toplumu düzenleyici bir kurallar manzumesidir. Bir diğer ifadeyle töre olarak bilinen kurallar, Türk boylarının inandığı, terbiye standartlarını sağlamada esas olan ahlaki kurallar ve davranış tarzlarını ihtiva eden düzenlemelerdir. (Tatar - Canbay Tatar, 2005, s. 276) Kadim Türk toplumlarında töre, yazılı metinler halinde değildi. Kolektif hafızada kuşaktan kuşağa aktararak varlığını sürdürmekteydi.

Törenin uygulayıcısı İl'i temsilen kağan ve görevlileridir. Töre çiğnendiğinde de cezayı yine Kağan ve görevlileri verirdi. (Erdoğan, 2018, s.48) Kutadgu-Bilig'de törenin anayasa hükmünde, değişmez ilkeleri dört tanedir. Bunlar sırasıyla Könilik (adalet), Uzluk (iyilik, faydalılık), Tuzluk-tüzlük (eşitlik) ve Kişilik (insanlık). Bu ilkeler çerçevesinde adalet, törenin doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır. (Erdoğan, 2018, ss.48-50; Kafesoğlu, 1997, s.247) İlk defa yazılı hukuk metinleri Uygur Türkleri tarafından düzenlemiştir. Bu metinler fertlerin birbirleriyle ya da devletle ilişkileri çerçevesinde sosyal ve iktisadi hayatla ilgili anlaşmaları içermekteydi. (Caferoğlu, 2010, s. 2-34; Yakut, 2002, s. 418-419; Kafesoğlu, 1997, s.316)

Töre, başta kağan ve üst yöneticiler olmak üzere toplumun her ferdini bağlayan ve herkesin uyması zorunlu olan değerler ve kurallar bütünüdür. Törenin bazı şart ve kuralları değiştirilemez nitelik taşırken, bazıları zamanla değişime uğramaktaydı. Her başa gelen kağan yeni bir töre ilan ederdi. Töre hükümleri değişmez kalıplar değildir. Bir sosyal hukuki normlar bütünü olarak töre,

gerekli olan yeniliklerin gerçekleştirilmesi yoluyla çevre ve imkanlar dikkate alınarak yaşamış ve yaşatılmıştır. Törenin etkinliği de biraz da bu şartların oluşmasıyla yenilenebilmesinden kaynaklanmaktaydı. Töreyle ait kuralların zaman ve ihtiyaca göre yenilenmesi ve değiştirilmesi “kengeş” ya da kurultayda gerçekleşirdi. Töreyle en iyi bilen ve tecrübe sahibi devlet adamlarından oluşan “kengeş” adlı yüksek idari meclis, bir yüksek mahkeme gibi görev ifa etmekteydi. Kurultay bir danışma meclisi hükmündeydi. Cengiz Han’dan sonra Oğuz Türkçesindeki kengeş tabirinin yerine daha ziyade kurultay tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Kurultay, kağanın seçiminde ve kağanı tahttan indirmede tam yetki sahibiydi. Seçilen kağan hukukun yani törenin üstünlüğüne uygun olarak yönetimde bulunacağına söz verirdi. Devlette iktidar sahiplerinin töreye bağlılığı, aynı zamanda devlet hayatında hukukun üstünlüğü ilkesini uygulamada geçerli kılmaktaydı. Kağanlara hiçbir zaman insanüstü nitelikler atfedilmezdi. Kut ilahi kaynaklıdır, kut sahibi olmak, devleti yönetmek hakkına sahip olmaktır. İktidar kut sahibi hanedandan gelen kağanların şahsında toplanmakla birlikte, düzen her zaman törenin denetiminde olmuştur. Kağanlar, töre gereği adaletli ve merhametli yönetim göstermekten halka karşı sorumluydular. Kağanın en önemli vazifesi ülkelerini töreye göre yönetmektir. Bu sayede adaletli bir yönetim söz konusu olabilmektedir. (Pamir,2009, s. 363-370 ; Ögel, 1982, s. 129-130; Arsal, 2020, s. 116; Erdoğan, 2018, s. 47-50) Kağanlık makamına, Tanrı’nın vermesiyle gelirdi. Kağanlar öncelikle Tanrı’ya sonra kurultaya karşı sorumlulardı. Törenin belirli kesimi halk tarafından bilinir ve gelecek nesillere aktarılır. Kağan törenin oluşmasında ve yenilenmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Ancak tek başına karar veremez. Eski Türk devlet geleneğinde anayasa, töredir. Törenin etkisi, İslamiyet’ten sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örf, bu etkiye en iyi örnektir. Günümüzde örf, her ne kadar sosyal bir norm olarak kabul edilse de aslında, Töre geleneğinin İslamiyet’le birlikte kazanmış olduğu yeni biçimdir. Örfi hukuk’la töre varlığını sürdürmüştür. H. İncalcık’a göre, Türk Devlet geleneğinde törenin önemli bir yere sahip olması, kabileler arasında çok sıkı bir şekilde gözetilen örfi hukuka dayanmasından ileri gelir. (İncalcık, 2005; s.65-74; Arsal, 2020, s. 284; Uğurlu-Yılmaz, 2011, s. 960-967; Gökalp, 1976, s.14)

1. Ziya Gökalp’e Göre Töre Kavramının Türklükle Münasebeti

Z. Gökalp’e göre, töre kelimesinin, Türk kelimesiyle bir cevherden olması muhtemeldir. Soğdak kelimesi <<Soğdu>> manasına geldiği gibi, Türk/Törük kelimesi “töre sahibi olan/törelî” anlamında yorumlanmalıdır. Ziya Gökalp, Türk/Törük kavramının da törelî anlamına gelebileceğine dikkat çekmiştir. (Gökalp, 1976, s.14) Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuu (toplamı) demektir Ziya Gökalp’in tespitlerine göre, “İslamiyet’ten evvel, Türk, kendisini iki nokta-i nazardan sair halklardan ayırıyordu: 1. Lisan nokta-i nazarından, 2. Din nokta-i nazarından. Türk, lisan nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere, yani Türkçeden ayrı bir dil konuşanlara “Sumlım” adını veriyordu. Divanü Lügati’t-Türk’te bu kelimenin manası şu veçhile (şekilde) gösteriliyor: “Sumlım Tat: Asla Türkçe bilmeyen İranlı. Bundan başka Türkçe bilmeyen her ferde de Sumlım adı verilir.” O halde, Arap’ın nazarında acem ne ise Türk’ün nazarında da “sumlım” odur: Türkçe konuşmayan bütün kavimler “sumlım tat”tırlar. Türkler, din nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere de doğrudan“tat” adını vermekteydi. Tatar kelimesi, “tat eri” tabirinden kaynaklanmış olsa gerektir. Dede Korkut Kitabı’nda “tat eri” tabiri geçmektedir. (Gökalp, 1976, s.11-14)

Türkler, zamanla farklı inanç sahibi topluluklarla münasebet kurmuşlar ve bazıları bu toplulukların dinlerini benimsemişlerdir. Dinlerini değiştiren bu topluluklar tat olarak adlandırılmış, bu kavram töre inancıyla bağı kalmayan anlamına gelmektedir. Türklerin İslamlaşmasıyla birlikte, sumlım tat kelimesi giderek terkedilmiş, bu kavram daha ziyade, sumlım tat’ın ön kelimesi düşerek sadece tat kelimesi, farklı bir dil konuşan yabancı toplulukları ya da konuşma özürülü kimseleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.

İl ve Töre, kadim Türk topluluklarında muhafaza edilmesi gereken iki başat kıymettir. Orhun kitabelerinde vurgulanan bu husus üzerinden Türk tanımlaması yapmak, sosyolojik açıdan tarihi

hakikate de uygundur. Müslümanlık öncesi kadim Türk inanç sisteminde Tanrı inancı hep merkezi bir yer işgal etmiş, Tanrı'nın yüceliğine sık sık vurgu yapılmış, Tanrının iradesi öncelik taşımıştır. Bu meyanda aynı zamanda töreyi de içeren kadim Türk inanç sistemi Tengricilik olarak da adlandırılmaktadır. Türklerin yanı sıra Moğollar da yalnız bir tek tanrıya inanırlardı. Moğollar gökle yerin yaratılışını Allah'ın eseri olarak görürlerdi. Saadet ve felaketin ondan geldiği mülahazasında idiler. Öldükten sonra öbür dünyada, buradakine geniş ölçüde benzeyen bir hayat beklerlerdi. Moğollar yeryüzü hakimiyetinin kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiği fikrinde idiler. Hanlar ise Allah'ın bu iradesini gerçekleştirmekle mükellef idiler. Bu yüzden mühür ve vesikalarda Ebedi tanrının gücü ile ibaresini kullanırlardı. (Spuler,2011,s.188) Türklerle Moğollar arasında inanç bakımından herhangi bir farklılık söz konusu değildi.

Şamanizmi eski Türk dini olarak görmek isabetli değildir. Saadetin Y. Gömeç, şamanizmin kadim Türk dini olmadığı, şaman kelimesinin İrani topluluklardan geçtiği ve Türklerin Tek Tanrıya inandıkları tespitinde bulunur. (Gömeç, 2011,s.19-20) Yine M.Eliade'nin tespitlerine göre, şamanlığın dini boyutu olmakla birlikte, bir din değildir. Şamanlar büyü ve kehanetle iştilik ettikleri gibi, şifacılıkla da uğraşırlardı. Şamanlık "esrime",diğer bir ifadeyle "vecd ve istiğrak" tekniğidir. (Eliade, 1999, s. 22-23)

2. Cengiz Han'ın Gerçekleştirdiği İnkılap: Töreden Yasaya Geçiş

Orhun Kitabelerinde töre vurgusu yazılı olarak yer almakla birlikte, tüm kurallar yazılı hale getirilmemişti. Töre budunun (boyların) ortak hafızasında mevcudiyetini sürdürmekteydi. Töre ve yasa anlam bakımından aynıdır. Cengiz Han öncesinde "yasa" sözlü olarak yaşanırken Cengiz Han "yasa"yı yazılı hale getirmiştir. Cengiz Han, Uygur Türkçesini devletin yazı dili olarak tercih etmiş, "yasa" bu dille yazılmıştır. (Yuvalı, 2021. s. 150)

Cengiz Han Yasa'sının Genel Hükümleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir : (Yuvalı, 2021. s. 156-157) (Bu hükümler büyük ölçüde toplumun kolektif hafızasında korunan ve nesilden nesile aktarılan Türk töresinin yazılı hale gelmiş şeklidir.)

"1. Hangi kavme mensup olursa olsunlar saf, masum ve salih olanlar ile alim ve akil kişilere hürmet edilmeli, kötü ve haksız kişiler hor görülmelidir.

2. Cengiz Han'ın tebaası birbirine muhabbet beslemeli, zina yapmamalı, çalmamalı, yalancı şahitlik yapılmamalı, kimseye ihanet edilmemeli, yaşlılara ve fakirlere saygı gösterilmelidir.

3. Cengiz Han, davet edilmeden bir başkasının yanında herhangi bir şey yemeyi ve bir kimsenin yoldaşlarından daha fazla yemesini yasaklamıştır.

4. Cengiz Tek bir yaratıcıya (Gök Tanrı) inanmaktaydı. Zaman zaman kutsal Burkan Kaldun Dağı'nı çekilir, Tanrıya dua eder, yakarır, isteklerde bulunur ve şükrederdi. Hiçbir dini inancı ve topluluğu baskı altına almamış, bütün dinlere eşit mesafede davranmıştır.

5. Cengiz Han bütün dinlere hürmet edilmesini ve herhangi birinin diğerine tercih edilmemesini emretmiştir." (Yuvalı, 2021. s. 156)

"6. Cengiz Han'ın kurduğu devlet bir cihan devleti'dir. Nasıl ki kainatın yaratıcısı ve sahibi tek ise, yeryüzünün sahibi de tek olmalıdır. "(Yuvalı, 2021. s. 157)

“7. Cengiz Han din görevlilerinden vergi alınmasını yasaklamıştır. Bunların yanısıra, tabip, muallim ve alim kimselerden de vergi alınmamasını emretmiştir.” (Yuvalı, 2021. s. 160)

Cengiz Han'ın çeşitli kavimlerden ve dinlerden müşavirleri vardı, aynı şekilde Müslüman müşavirlere de sahipti. (Yuvalı, 2021. s. 181) Cengiz Han, yazılı bir ceza hukuku ihdas etti. Tatar kavimlerinin okuma yazmaları olmadığı için onların çocuklarına Uygurlardan yazıyı öğrenmelerini emretti. Sonra bütün yasaları tomarlara yazdılar ve buna *Büyük Yasa* adını verdiler. Bu metinlerin şehzadelerin hâzinesinde bulunmasına karar verdiler. Bir han ordu sevk edeceği veya şehzadelerle meşveret edip karar vereceği zaman o tomarları getirip ona göre hareket ederdi. Ordu teşkili, şehirlerin yıkılması ve imar edilmesi gibi işler de bu yasalara dayanılarak yapılırdı. (Arsal, 2014, s. 165-170)

“Cengiz Han, bir şeyi kabul ettirmek için güçlü hükümdarların başvurdukları korkutma ve tehdit yöntemlerine başvurmazdı. Bir kimseyi yola getirmek için kullandığı en sert ifade, “Ne olacağımı biz bilmeyiz, Yüce Tanrı bilir” cümlesiydi. Eğer dikkat edilirse, bu söz, Allah'a tevekkül edenler tarafından söylenebilecek bir sözdür.” (Yuvalı, 2021. s. 85)

“Cengiz Han'ın dini olmadığı için o, insanları dinine göre ayırt edip birini diğerine üstün tutmazdı. Hangi dinden olurlarsa olsunlar âlimlere ve din adamlarına iyi davranır, onları her zaman yüceltirdi. Bunu Yüce Tanrıya karşı bir görev bilirdi. Müslümanlara saygı gösterdiği gibi Putperestlere ve Hıristiyanlara da saygı gösterirdi. Çocuklarının ve torunlarının bazıları İslâmiyeti, bazıları Hıristiyanlığı, bazıları Putperestliği seçtiler, bazıları da hiçbir dine girmeyerek atalarının yolundan gittiler. Sonuncu gruptakilerin sayısı azdı. Herhangi bir dine girenler de mutaassıp değildiler.” (Yuvalı, 2021. s. 196)

“Cengiz Han'ın yasalarından biri de bütün milletleri eşit saymak, onlar arasında fark gözetmemektir. Yine hükümdar ailesine ve asilzadelere Müslüman toplumlarda olduğu gibi övünç dolu ululayıcı adlar verilmeyecek -aslında İslamda da ideal olanı budur-, sadece han ve kağan ünvanı kullanılacaktır. Cengiz Han'ın koyduğu en önemli yasalardan biri de ağız dolusu lâkaplar kullanılmasını yasaklamasıdır. Onun oğulları ve torunları basit adlarıyla çağırılırdı. Mektup yazarken de aynı şekilde davranırlardı. Mektup yazanlar sultan veya sıradan bir kişi arasında fark gözetmezdi. Sahte sıfatlardan arınmış kısa bir isimle yetinirlerdi. Hanlık makamında oturan kişi sadece han veya kağan sıfatını kullanırdı.” (Yuvalı, 2021. s. 86, 157)

Ata Melik Alaaddin Cüveyni Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinde yakından şahit olduğu hadiseler hakkında bilgi vermiş, Cengiz Han döneminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. “Küçük büyük, fakir zengin, efendi (erbâb) köle (nöker) gibi halkın her kesiminden insanlar, gerektiği zaman kılıç sallayan ve mızrak kullanan kimseler olurlar. Daha doğru bir ifadeyle yek vücut asker olurlar. Savaş sırasında düşman karşısında her türlü savaş araç ve gereçlerini kullanabilirler. Zorunlu hallerde her türlü silâhı tedarik etmeden tut da bayraktan iğneye ve hayvanlara kadar her şeyi düşünürler. Herkes kendi gücüne göre yardımcı olur. Bazı günlerde mükemmel bir düzenle kendi savaş araç ve gereçlerini sergiye koyarlar. Savaşta da aynı şeyi yaparlar. Buna ek olarak kendilerinin katıldığı gibi kadınlar da kocalarının maddî haklarından faydalanma konusunda onların yokluğunda sadece evin düzeniyle uğraşmakla kalmazlar, gerektiğinde evlerini de savunurlar. Bir kişi öldüğü zaman ister az, ister çok olsun onun malını müsadere etmezler. Hiç kimsenin o servete saldırmaya hakkı yoktur.” (Cüveyni, 2013. s.88- 89) “Eğer ölenin vârisi yoksa mirası öğrencisine veya kölesine (nöker) verirler. Hiçbir şekilde ölünün

malım devlet hâzinesine koymazlar. O işi uğursuz sayarlar. Cengiz'in asıl ismi Temuçin idi. O, dünyanın meskun yerlerine hükümdar olmadan önce Ong Han, Kereit ve Sakiz kabilelerinin reisi idi. Bu kabileler, güç kuvvet, alet edavat, sayı bakımından diğer kabilelerden üstündü." (Cüveyni, 2013, s. 91)

13. Yüzyılda Anadolu'da ahvali ve yaşananlara şahitlik edenlerden biri de Yahudi kökenli bilahare Ortodoks Süryanilik dinine geçmiş Ebu'l Faraç adlı tarihçidir. O da Moğollar hakkında değerli bilgiler aktarmaktadır. "Moğolların edebiyatı ve yazısı olmadığı için Uygurlar Cengiz Han'ın talebiyle yazı ve kitaplarını Cengiz Hana getirdiler, 1. Moğollar asilere elçi göndermek ve mektup yazdırmak ihtiyacını hissettiklerinde bunları ordularının ve sayılarının çokluğu büyüklüğü ile tehdit etmesinler, Bize mukavemet ederseniz, biz ne biliriz, derlerdi. (Abu'l Faraç, 1999, s. 478) 2. Mütevazi, temiz ve dürüst kimseler, katipleri, akıl sahiplerini, hangi millete mensup olurlarsa olsunlar, taziz etsinler ve makamlarını yükseltsinler. Kötülerden ve insafsızlardan nefret etsinler" (Abu'l Faraç, 1999, s. 478-479) "3. Moğollar hükümdarlarına ve asilzadelerine, diğer milletler kendilerini öven ifadeler kullanmayacaklar, ünvanlar vermeyeceklerdi. Taht üzerinde oturan kişiye sadece han denilecekti." (Abu'l Faraç, 1999, s. 479)

"Cengiz Han herhangi bir bölgeden gelen tacirlere sulh sözü vermiş, yolları muhafaza edenlere bunlara zarar verilmemesini emretmiştir." (Abu'l Faraç, 1999, s. 479) "Ticari faaliyetlerin emniyetini sağlamıştır. Cengiz Han, İran hükümdarı Sultan Muhammet'e 400 tacirle birlikte gönderdiği elçi Cengiz Han adına şunları söylemişti. "Bundan böyle bütün memleketler arasında sulh olmasını emrediyoruz. Tacirler korkmadan bir yere gidip gelecekler, zenginler ve fakirler barış içinde yaşayarak Allah'a şükrederler." (Abu'l Faraç, 1999, s. 482) Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Cengiz Han, sözlü "töre"den yazılı "yasa"ya geçişi gerçekleştirmiş, hükümler olduğu bölgede "Han Barışı"ni inşa etmiş, kendisinden sonra gelen yönetici kuşaklar için bir yönetim modeli oluşturmuştur. Onun soyundan olmak, Han ya da hakan olmanın meşruiyet zeminini teşkil etmiştir.

Genel Değerlendirme

Şifahî kültür şeklinde kuşaktan kuşağa aktarılarak korunan "töre" Cengiz Han'la birlikte yazılı "yasa" haline gelmiştir. Bu olgu Türk siyasi ve sosyal tarihi açısından önemlidir. Cengiz Han'dan sonra Türk kağanlarının soy bakımından referans aldıkları yeni bir meşruiyet kaynağı oluşmuştur. Birincisi Oğuz soyundan gelmek iken, ikincisi, Cengiz Han ile soy bağına sahip olmaktır. Osmanlı Hanedanı mensupları da kendilerini Oğuz soylu Kayı Boyuna dayandırırken aynı zamanda bu yolla Cengiz Hanla da akrabalıklarına ilan etmiş oluyordular. Kadim Türk tarihine baktığımızda, peş peşe gelen yönetimler arasında bir soy bağı olduğu ya da böyle bir bağın kurulduğu görülür. Türk toplulukları ile Moğol toplulukları arasında dil dışında kültürel anlamda önemli bir farklılık göze çarpmaz. Bilakis Türk ve Moğol topluluklarının çoğunlukla iç içe yaşadıkları görülür. O nedenle Moğol ve Türk toplulukların birlikte yer aldıkları Cengiz Han'ın kurduğu devleti bazı tarihçiler Moğol-Türk İmparatorluğu olarak adlandırmışlardır. (Yuvalı, 2021, s. 120)

N.Atsiz'in tarihi vesikayla ortaya koyduğuna göre Osmanlı Hanedanı mensupları Cengiz Han'a ve onun soyundan gelenleri müspet bakmaktaydılar. Sultan II. Murat zamanında Hicri 843 yılında basılan bir takvime göre, Cengiz, Ögedey, Güyük, Mengü, Hülagü, Abaka, Keyhatu gibi

Müslüman olmayan Cengiz Han soyundan gelen hanlar rahmetle anılmaktaydı. (Atsız,2019, s.92-94)

Timurlular Devleti kurucusu Emir Timur, kendisi için Han lafzını kullanmamış, ancak, Cengiz Han soyundan gelen bir Hanı göstermelik olarak yanında tutmuştur. Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin kanı akıtılmaz idi. Okla boğma geleneği buradan gelmektedir. Emir Timur kendisi Cengiz Hanın soyundan gelen biri ile evlenerek o aileye damat olmuştu. (Yuvalı, 2021. s. 154) Osmanlı Hanedanına mensup Sultanlar aynı zamanda “Han” ünvanını kullanmaktaydılar.

Osmanlı Hanedanının Kayı boyundan olmaları hasebiyle Cengiz Han ile akrabalık ilişkileri bulunduğunu ifade eden tarihçilerin mevcudiyetine de rastlanılmaktadır. O günkü Türk topluluklarında iktidarlar meşruiyetlerini ya Oğuz Han soyuna ya da Cengiz Han soyuna dayandırmaktaydı. Osmanlı Hanedanı her iki kökene de kendini dayandırmış ve bu şekilde kendini tanımlamıştır. Her ne kadar bazı tarihçiler Osmanlı Hanedanının Kayı Boyu bağlantısı ve Cengiz Han'la akrabalığına itiraz etseler de, bu tutumda son dönem tarihçilerin Cengiz Han'a yönelik olumsuz bakış açılarının rol oynadığı söylenebilir. Özellikle ilk kuşak Osmanlı Hanedan mensuplarının Cengiz Hana müspet baktıkları gözden uzak tutulmamalıdır. Daha çok son dönem oryantalist tarihçilerin Anadolu'da Kayıların varlığına şüpheyile yaklaşımları ilginçtir. F. Emecen'in de dikkat çektiği gibi, Anadolu'da Kayı isimli yer adları vardır. Karakeçililerin ve Kayıların ilk dönem tahrir kayıtlarında yer alması, Anadolu'daki varlıklarının delili sayılması gerekir. (Emecen, 2015, s.238-243)

Zeki Velidi Togan'ın aktardığına göre, Kıyat, Kayan ve Kayı adları aynı Türk boyunu tanımlamaktadır. Kayılar, hakanlar nesliyle irtibatlı bir boydur. Cengiz Han Kıyat - Börçegin hanedanına mensuptur. Börçegin Hanedanı hem Türkçe hem de Moğolca konuşmaktaydı. Bu hanedanın menşei hakkında en dikkat çekici malumat Çinli Sung hükümdarının sefiri olarak 1221 yılında Cengiz Han'ı ziyaret eden Çao-hong'un yazdığı eserde bulunmaktadır. Bu sefirin yazdıklarına göre, Cengiz Han'ın kökeni, Göktürklerin bir şubesi olan “Şa-to”lara dayanmaktaydı. Yani Kıyat -Kayı-Börçegin sülalesinden olan Cengiz Han'ın kökeni, bu sefirin verdiği bilgilere göre Göktürlere kadar uzanmaktaydı. (Togan, 1941, s.13-20) Bu bilgi esas alınırsa Osmanlı Hanedanı'nın, Kayı Boyuna mensup olması hasebiyle hem Göktürklerle hem de Cengiz Hanla köken akrabalığı bağına sahip olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar bazı tarihçiler buna itiraz etseler de bu husus daha ayrıntılı bir araştırmaya muhtaç görünmektedir.

Cengiz Han'ın devleti yöneten hanların “han” dışında başka bir yüceltici tabir kullanmalarını yasaklaması, kendisinden sonra gelen bazı devlet yöneticilerini etkilemiş olmalıdır. Osmanlı Hanedanı mensubu padişahların kendileri için “Gururlanma padişahım senden büyük Allah var” ifadelerini söyletmesinde bu geleneğin izini görmek mümkündür. Cengiz Han'ın tüm dinlere hoşgörülü yaklaşması, kendi içlerinde örgütsel yapılarını korumalarına müsaade etmesi, Fatih Sultan Mehmet'in farklı din ve mezheplere karşı izlediği siyaset ile arasındaki paralelliği göstermektedir. Bazı oryantalistler, Osmanlı devlet yapısı üzerindeki Roma tesirini gündeme getirirken, Cengiz Han'ın inşa ettiği devlet yapısının Osmanlı Hanedanı için bir model oluşturabileceği hususunu gözden ırak tutmuşlardır. İlhanlı devlet teşkilatının Osmanlı devlet bürokrasisinin şekillenmesinde büyük katkı sağladığı görülür. (Uyar, 2020, s. 90-92) Cengiz Han ve sonrasında özellikle Moğol ordularının savaşlardaki kıyıcılıkları zamanla onlara karşı menfi bir bakış açısını beslemiştir. Birçok tarihçi Cengiz Han'ın kendisinden sonra gelen Türk devlet yapıları üzerindeki etkisini dile getirmekte cesur davranmamıştır.

Cengiz Han hiçbir topluluğu din değiştirmeye zorlamamıştır. Müslümanlarda da böyle bir tutum görülmez. Ancak, Hristiyan Avrupalılar -Batı ve Doğu Roma yönetimleri- farklı dinlere mensup topluluklara tahammül göstermemişlerdir. Bunun en çarpıcı tarihi örnekleri Rus Çarlığı'nın bir kısım Müslüman Çuvaş Türklerini, Bizans Yönetiminin ise Müslüman Keykavus Türklerinin (Gagauzların) Hristiyanlaştırmasıdır. Türk topluluklarıyla Roma yönetimleri arasında etkileşim olmakla birlikte, hem İslam öncesi Türk devletlerinin hem de Müslüman Türk devletlerinin başta Roma olmak üzere Avrupalı devletlerden ciddi yönetim tarzı farklılıklarının olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Osmanlı Devleti üzerinde Bizans müesseselerinin etkisinden bahsederken, Cengiz Han'ın inşa ettiği devlet modeli/yapısı da dikkate alınmalıdır. Burada araştırılması gereken önemli husus, Çin tecrübesi ve etkisinin Cengiz Han'ın öncülük ettiği devletin müesseseleşmesindeki etki derecesidir. Türk toplulukları Müslüman olunca Türk devletlerinde "yasa"nın yerini "şeriat" almıştır.

Ziya Gökalp'in, Türk kimliğini Töre kavramı üzerinden tanımlama teşebbüsü sosyolojik bakımdan yerinde ve isabetli görünmektedir. Töre, Türklerin tabi olduğu tüm inanç, ahlak, toplumsal normlar, gelenek ve görenek ile, zihniyet dünyalarını ihata eden bir kavramdır. İslamlaşma öncesi dönemden beri Türk kimliği aynı zamanda inanç merkezli tanımlanan bir kimliktir. Türkler Müslüman olduktan sonra da aynı temayülü göstermişler, Bernard Lewis'in de vurguladığı gibi İslam ile Türklüğü özdeşleştirmişlerdir. (Lewis,1955, s. 171)

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N., Hill, S., and Turner, B.S. (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology*, 3rd Edition, New York, Penguin Books
- Akman, M. (2016-2020) Örf maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayını. [ÖRF - TDV İslâm Ansiklopedisi](#)
- Alaeddin Ata Melik Cüveyni (2013) *Tarih-i Cihan Güşa*, (Haz. Mürsel Öztürk) Ankara, TTK yayını,
- Argunşah, M., Güner G. (2015). (Haz.) *Codex Cumanicus*, Kesit yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Arsal, S.M. (2020). *Türk Tarihi ve Hukuk*, 2.baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını
- Arslan, M. (1987), *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul, İÜEF Yayını
- Atsız, N. (2019) *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul, Ötüken Neşriyat
- Başer, S. (2007). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Trabzon Valiliği Kültür Yayınları
- Caferoğlu, A. (2010). "Uygurlarda Hukuku ve Maliye İstihlaları", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cilt 4, ss. 1-44
- Darity Jr., A.W. (editör in chief) , (2008). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edition, vol 8, New York, Macmillan
- Dönmez, İbrahim K. (2016-2020) Örf maddesi, İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayını. İstanbul. [ÖRF - TDV İslâm Ansiklopedisi](#)
- Eliade M. (1999) *Şamanizm, İlkel Esrime Teknikleri*,(çev.İsmet Birkan) İstanbul, İmge Kitabevi
- Emecen, F. M. (2015) *Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı? Oğuzlar : Dilleri, Tarihleri, Kültürleri* (Editörler: Tufan Gündüz,- Mikail Cengiz) Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Erdoğan, H.G. (2018). *Türk Töresi, Eski Türklerde Töre Uygulamaları*, Karakum yayınları, Ankara
- Gökalp, Z. (1976) *Türk Töresi*, (Sadeleştiren:Hikmet Dizdaroğlu) Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

- Gömeç, S. Y. (2011) *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, 2.baskı, Ankara Berikan Yayınevi
- Gregory Abu'l Farac (1999), *Abu'l Farac Tarihi Cilt: I-II*, (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Güngör, H. (2012). *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul, IQ Yayınları
- İnalçık, H. (2005). "Türk Tarihinde Töre ve Yasa Geleneği" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, s. 13, Kasım-Aralık-Ocak, ss.64-82
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*, 16. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları
- Kaşgarlı Mahmut (1984). *Divan-ı Lügat-it-Türk*, (Haz. Osman Nuri Ekiz, Müslim Ergül, Vahap Kabahasanoğlu, Zekeriya Nikbay, Yalçın Toket) İstanbul, Toket yayınları
- Lewis, B. (1955), *Türkiye: Batılılaşma*, (Çev. H. Topçuoğlu) Turkey : Westernization, in «Unity and Variety in Muslim Civilization» Ed. by. Gustave E. von Grunbaum University of Chicago Press. (Chicago ve Liege Üniversitelerinin ortak yönetimi altında Liege ve Spa şehirlerinde 1953 yılı Eylül ayında düzenlenmiş "İslam Medeniyetinde Birlik ve Çeşitlilik" konulu Milletlerarası Kongreye sunulan tebliğ)
- Ögel, B. (1982). *Türk Devlet Anlayışı*, (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar) Ankara, Başbakanlık Basımevi
- Pamir, A. (2009). "Orta Asya Türk Hukuku'nda Töre Kavramı" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 58, Sayı 2 DOI: https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001574
- Spuler, B. (2011), *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* (Çev. Cemal Köprülü) 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu
- Tatar, T., Tatar, H.C. (2005) "Türk Kültüründe Töre Müessesesi" *Dini Araştırmalar*, Cilt, 8 , Sayı: 23, ss. 273-286
- TDK (2019) *Büyük Türkçe Sözlük*, (Kolektif) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları
- Togan Z. V. (1941) *Moğollar, Çingiz ve Türklük*, Bozkurt yayını : 4, İstanbul, Arkadaş Matbaası
- Turner, B.S. (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*, New York, Cambridge University Press
- Uğurlu, S., Yılmaz, K. (2011). "Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/2, Spring, p. 949-972, Turkey, DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2172>
- Uyar, M. (2020) *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, İstanbul, Ötüken Yayınevi
- Yakut ,E. (2002). "Eski Türklerde Hukuk", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı, 3, ss. 1-26
- Yusuf Has Hacib, (2019). *Kutadgu Bilig*, (Haz. Mustafa S. Kaçalın) Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Yuvalı, A. (2021), *Cengiz Han*, Ankara, Atayurt Yayınevi

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.